

GEKOMEN OM TE DIENEN

Diaconie als onderdeel van onze christelijke identiteit

bewerking van de inleiding op 24 januari 2007 door Gerard Groener voor het pastoresconvent Raad van Kerken Hengelo O. e.o.

I. Probleemstelling

Oecumene is tanende. Waar het nog het best lukt, is op het terrein van de praktische diaconie (aldus hoor ik vaak). Maar aan mij als praktische theoloog is de vraag voorgelegd hoe het zit met diaconie als onderdeel van de christelijke identiteit. Hoe onze overtuiging en opstelling op dit punt is, lijkt me voor de praktijk uitermate relevant.

Overall horen we over de krimpende mogelijkheden voor de kerken. Dus zeggen sommigen: de kerk moet terug naar haar core business. Daarmee bedoelt men dan kerkdiensten en pastorale zorg (naar binnen gericht) en in het gunstigste geval ook catechese (als kerkelijke socialisatie) en evangelisatie (het evangelie naar buiten brengen). Het hemd van de liturgie is kennelijk nader dan de rok van de diaconie.

Ter legitimatie beroept men zich nogal eens op Marcus 8,36: 'Wat baat het eens mens als hij de hele wereld wint, maar schade lijdt aan zijn eigen ziel?'. Pastoraat als zorg voor de ziel, want pastores zijn immers zielzorgers.

Maar men vergeet een en ander

- nieuwe vertaling geeft: 'als hij zijn leven erbij inschiet'. Is dat zijn eeuwig leven of zijn tijdelijk of misschien beide
- in de context blijkt het te gaan over leerling zijn. Dat vraagt: jezelf verloochenen en je kruis op je nemen. De tekst gaat dus over de navolging. Jezus was niet iemand die de cultivering van de eigen ziel zocht, maar het leven naar Gods wil in deze wereld.
- in dat perspectief zou je ook als motto kunnen nemen: 'Wat baat het een mens als hij zijn eigen ziel redt, terwijl de samenleving en de kerk naar de vernieling gaan?'.

Stelling 1: diaconie is niet alleen een onderdeel van de christelijke identiteit, maar bepaalt ten diepste de christelijke identiteit. Het is een wezenlijke dimensie die alle sectoren van kerkelijk leven dient te doordringen. De diaconale dimensie kan niet beperkt worden tot een bepaald taakgebied.

II. Twee manieren van kijken

Hoe we over deze materie denken hangt af van het perspectief waarmee we kijken: vanuit een antropologische of godsdienstwetenschappelijk perspectief over wat religie is en wat de aspecten daarvan zijn, of vanuit de geloofstraditie van Israël, met name van de profeten, en vanuit de verkondiging van het Rijk Gods door Jezus Christus, in de kern samengevat in het Onze Vader.

De antropologische benadering

Clifford Geertz, Antoine Vergote, Johannes van der Ven, etc. tonen een 'wetenschappelijke' consensus. (vgl. *Ingewijd en toegewijd* p.313-317)

Als je kijkt naar de verschillende religies en naar het fenomeen religie binnen diverse culturen, zie je een bepaald basispatroon, waarop gevarieerd wordt:

- kern is het relatie beleven en zoeken met het goddelijke, met God: religio = verbinding. *relationele of mystieke dimensie*
- daarbij beleven mensen iets, ze ervaren transcendentie, overstijgen van het individuele ik; verbinding met het goddelijke en met elkaar. *ervarings- of belevingsdimensie*
- rituelen maken het mogelijk die beleving op te roepen en vast te houden: zij dragen een religie door de tijd en geven continuïteit aan de individuele religieuze beleving. *rituele dimensie*
- een religie helpt mensen ordening te brengen in de chaos. Zij levert een wereldbeeld, een mensbeeld, een Godsbeeld. Hoe zitten het leven en de wereld in elkaar?! *levensbeschouwelijke of cognitieve dimensie*
- religie blijft niet zonder gevolgen voor de praktische levensinrichting, persoonlijk en naar je maatschappelijke opstelling. Bijbels gesproken: Godserving is ook altijd ervaring van roeping. *diaconale of 'gevolgelijke' (consequential) dimensie*.

Dit levert verschillende typen van gelovigen op:

- diaconaal ingestelden met een nadruk op: navolging, compassie (Boedisme), de gulden regel volgen (Karen Armstrong over de spiltijd)
- mensen met nadruk op levensbeschouwing, meer 'filosofisch'gericht: met een nadruk op de geloofsleer omwille van zekerheid, houvast en grenzen, of in de vorm van een zingevend universum van verhalen en gezangen, dat oriëntatie biedt.
- mensen die religieuze ervaring zoeken: de mystieke kant staat centraal. Dit sluit aan bij hedendaagse emotiecultuur
- mensen die deelname aan het ritueel voorop plaatsen.

In de loop van ons leven wisselen we meestal ook van positie. Het is een hele opgave om elkaar in deze verschillende modaliteiten van geloven te respecteren en de vorm van de ander als aanvulling en uitdaging te ervaren.

Mutatis mutandis vinden we deze constellatie met de vijf elementen in alle religies.

Kern en basis is hier dus de relationele of mystieke dimensie, in gelovige termen: de relatie met God. Mystiek, spiritualiteit en ritueel zijn de core business van alle religies. Dan kan de vraag opkomen: Hoezo diaconie als noodzakelijk onderdeel, laat staan als identiteit bepalend? Diaconie is dan hooguit een gewenst en ten dele onvermijdelijk gevolg. Maar onze God gaat het om meer dan het vervullen van onze religieuze behoeftes.

Vanuit de traditie van Israël en de Kerk

Als persoon hebben we identiteit als we een verhaal over onszelf kunnen vertellen. Dat brengt (enige) consistentie en continuïteit in ons leven. Zonder levensverhaal zijn we 'niemand'.

Bij een religie en bij een kerk is het niet anders. De aspecten en dynamieken van het religieuze zijn in zekere zin gemeenschappelijk aan alle religies en dus ook aan een christelijke kerk. De traditie van de verhalen geeft echter een specifieke identiteit. Daarom worden ze 'gecanoniseerd'. Als christenen baseren wij ons gezamenlijk op de canon van de Schrift.

Typerend in de christelijke (en in de Joodse) traditie is: dat het gehoor geven aan de stem van de Eeuwige niet zozeer vraagt om het aannemen van een bovenaardse werkelijkheid of om het afdalen in je eigen ziel, maar om het omvormen van de aardse werkelijkheid tot het Rijk van God. Enerzijds ontvangen we dat Rijk uit Gods hand, anderzijds worden wij geroepen Gods medewerkers te zijn. (*Ingewijd en toegewijd 336*). Wie aandachtig het Onze Vader bidt begrijpt waar het op aankomt. In de eerste drie beden worden wij afgestemd op God: zijn Naam, zijn Rijk, op wat God met de wereld voor ogen heeft: zijn Wil. De smeebeden gaan over de concrete gestalte van dat Rijk Gods: delen van de rijkdommen van de aarde, elkaar vergaven en het kwade weerstaan.

Voor dat Godsrijk op aarde ontvangen we drie sleutelwoorden, waarover straks meer: barmhartigheid, gerechtigheid en verzoening.

We zien het al in Deuteronomium 30,14-15: 'Het woord dat ik u heden geef is niet ver weg, nee het is dicht bij u, in uw mond en in uw hart. Gij kunt het volbrengen. Ik houd u heden het leven en het geluk voor, maar ook de dood en het ongeluk...'. Voor dit alles wordt in de Schrift dikwijls het woord 'heiligen' gebruikt, bijvoorbeeld Leviticus 19,2: "Weest heilig, want Ik de Heer uw God, ben heilig", door Jezus geradicaliseerd in Mattheus 5,48: 'Weest volmaakt zoals uw hemelse Vader in de hemel volmaakt is'.

Stelling 2: Zonder mystiek is geen verworteling van het christelijk geloof in ons hart en geen impact op ons leven, maar zonder diaconie is er geen christelijke identiteit. Mystiek en diaconie vormen de twee brandpunten van de elips van het christelijk leven. Beide bepalen elkaar over en weer.

We kunnen 'christelijk geloof' zien als een specifieke soort binnen het geslacht 'religie'. Dat specifieke is door en door ethisch gekleurd en gericht op de omvorming van onze wereld tot Rijk Gods. Wij leven van Gods genade om zelf voor anderen een genade te worden.

III. Het gevaar van een nieuwe gnosis

Bij het voorbereiden van deze inleiding moest ik terugdenken aan de grootste crisis die de kerk heeft gekend m.b.t. de identiteit van het christelijk geloof: de gnosis. Als verweer daartegen is toen de canon vastgesteld.

Ook toen, net als nu, leefde men in een smeltkroes van religies en culturen. We hoeven maar te denken aan het optreden van Paulus op de Areopaag in Athene. Het meest in de mode waren verschillende mysteriegodsdiensten, waarin mensen ingewijd werden om zo spiritueel tot leven te komen.

Wat stond er op het spel? Het christelijk geloof dreigde zich los te scheuren van haar historische wortels, los te raken van het typisch Joodse en christelijke verhaal.

In de gnosis gaat het alleen nog om de geschiedenis en ontplooiing van de individuele ziel. Elke ziel moet weer de weg gaan, wat natuurlijk ook waar is, maar de aandacht voor Gods heil in de samenleving verdwijnt uit het gezicht.

De notie, dat de God van Israël zich openbaart in de geschiedenis met zijn volk, verdwijnt. Dat God mens geworden is in de historische lijfelijke Jezus van Nazareth, uitgestoten en vermoord omwille van zijn leer en leven (denk aan het Credo: geboren uit Maria, geleden onder Pontius Pilatus, is gekruisigd, gestorven en be-

graven), en de verrijzenis als bezegeling van Gods kant dat deze Jezus de Christus is (vgl. Rom. 1, 2-3), dat alles wordt tot mythe verklaard, nodig voor het onverlichte volk. Jezus wordt 'verspiritualiseerd'. (denk aan het evangelie van Judas). Woorden als gerechtigheid en Rijk Gods functioneren niet meer, tenzij binnen de geschiedenis van de individuele ziel.

De crisis van de gnostiek had plaats in de grieks-romeinse cultuur, een kosmopolitische cultuur, een markt van godsdiensten. Die religieuze chaos en markt werd in banen geleid door Constantijn, die het christendom tot staatsgodsdienst maakte. Dat maakte een einde aan een vrij chaotische situatie. Van de ene kant was dat een zegen, maar de schaduw van de macht was ook van meet af aanwezig.

In onze tijd leven we weer in een tijd van gnostiek. Het gaat weer om de religieuze ontplooiing van de individuele persoon, die tot zijn diepste zelf wil komen. Religie is daarom in en kerk is uit. De oorzaken van deze ontwikkeling worden vaak verbonden met secularisatie en individualisering. Maar de kosmopolitische cultuur en de markt van religies lijken me minstens even belangrijk. Toen en nu: reli-markt! Juist die combinatie van religieuze markt en individueel heil horen bij elkaar. Een commitment met een christelijke beweging, die heil wil brengen in de samenleving, is dan moeilijk op te brengen (zie het laatste onderzoek 'God in Nederland').

We zien dit terug in veel publicaties. Ik neem als voorbeeld het veelgelezen, prachtige en als christelijk beschouwde boek *Mystagogie* van Tjeu van den Berk. Wat zie ik?

- een a-historische benadering, alleen het individuele bewustzijn telt
- geloofsgemeenschap is alleen middel, niet iets om op te bouwen als een Christusbeweging in onze maatschappij. Er is geen besef van God die bijeen roept, überhaupt niet van een God die spreekt, tenzij in het verlangen en de taal van de ziel
- een onrealistisch optimisme: het kwaad schijnt niet te bestaan; je hoeft er ook niet tegen te vechten
- woorden als Rijk Gods en gerechtigheid zoek je tevergeefs; de maatschappelijke en ethische dimensie van het geloof. raakt volledig op de achtergrond (*ingewijd p.348-351*)

Stelling 3: Juist in onze tijd, waar religie in is en kerk uit, komt het erop aan historisch geworteld te blijven in de profetische traditie van Jezus Christus, waarin het gaat om het doen van Gods wil.

Als voorbeeld van verzet tegen de gnostiek citeer ik de brief aan de Hebreëen (10,5-7), met een verwijzing naar Psalm 40.

Daarom zegt Christus bij zijn komst in deze wereld:

'Offers en gaven hebt u niet verlangd, maar u hebt mij een lichaam gegeven; brand- en reinigingsoffers behaagden u niet.

Toen heb ik gezegd: "Hier ben ik," want dit staat in de boekrol over mij geschreven: "Ik ben gekomen, God, om uw wil te doen."'

IV. Drie sleutelwoorden: barmhartigheid, gerechtigheid en verzoening

Onze traditie reikt ons drie sleutelwoorden aan om de door God gewenste ordening in de samenleving te duiden. Die woorden geven invulling aan het 'weest heilig en volmaakt': barmhartigheid, gerechtigheid en verzoening (*zie: In Gods*

Naam doen; christelijke dienst in de samenleving, beleidsnota diaconie aartsbisdom Utrecht 2005, p.34-36; *Ingewijd en toegewijd 338-340*). In het grote 'Handboek Diaconiewetenschap' *Barmhartigheid en gerechtigheid*, Kok, Kampen 2004, ontbreekt ten onrechte de dimensie van de verzoening. In onze barmhartigheid zullen we immers onvermijdelijk tekort schieten, in onze strijd tegen onrecht bijna onvermijdelijk ook gewelddadig worden. Juist dan kunnen we in en door God verzoening vinden, bij en door Hem die groter is dan ons hart. Het werken aan verzoening tussen mensen is van meet af aan door christenen verstaan als een kernopdracht: voor Christus bestaat er geen man of vrouw, geen slaaf of vrij, geen Jood of Griek. Zie verder de uitwerking in 'In God Naam Doen' p.34-36. Alle drie dimensies samen worden verbonden in dat unieke vroegchristelijke woord *agapé*. (artikel van Govert Buijs in NRC zondag 14 januari *De christelijke traditie wijst de weg naar een nieuw samenlevingsmodel*).

Als er bisschoppen komen in de vroege kerk in Rome, krijgt het dienstwerk aan de armen een prominente plaats in diens functie zoals we kunnen zien uit drie titels die hij voert. Als *vader van de armen* zorgde de bisschop voor een goede diaconale organisatie. Als *advocaat van de armen* kwam hij voor hen op bij burgerlijke instanties en bedrijven. Als opzichter over het kerkelijk bezit was hij *beheerder van het erfdeel van de armen*: een vierde deel van alle kerkelijk bezit moest ten goede komen aan de armen. Bij de uitvoering van al deze taken werd de bisschop bijgestaan door een college van diakens, een tweede kring van medewerkers naast de priesters.

V. En de spiritualiteit dan?

Stelling 4: Christelijke spiritualiteit is per definitie een diaconale spiritualiteit. De weg van de navolging is de koninklijke weg om leerling van Jezus Christus te worden.

We kunnen hier kort over zijn: christenen worden geroepen om 'voor elkaar zo goed als God te zijn'. De gerichtheid op het persoonlijke zieleheil is in de grond van de zaak onchristelijk.

Alle diaconie begint met het horen van en het geraakt worden door 'de noodkreten van mijn volk' (*In Gods Naam doen p. 30-31 en 42-43; Ingewijd en toegewijd 331-335*). Markus 6,30-44 en Lucas 10, 25-37 geven de spirituele weg voor het diaconaal handelen.

Toegift: Langs de diaconale meetlat (*In Gods Naam doen p. 58-59*)

Veel vrijwilligers en werkgroepen, besturen en ondersteuners, vragen zich af of men op een goede manier bezig is met diaconie. Het is belangrijk dat ieder die met diaconie bezig is, zich bepaalde vragen stelt. Deze vragen kunnen in zekere zin dienen als een meetlat voor de diaconale praktijk.

Deze meetlat werkt averechts als men denkt aan alle punten te moeten voldoen, of als men denkt dat iedere groep alles zou moeten doen. Juist bij het maken van keuzes kunnen onderstaande vragen helpen: wat is in onze situatie nodig en waartoe hebben wij de mogelijkheden?

- a) Welke stemmen dringen tot ons door, welke mensen en vragen komen bij ons in het vizier: in eigen parochie, de wijk, het dorp, de stad, landelijk, de grotere wereld? Welke problemen in de samenleving en welke mondiale uitdagingen hebben onze aandacht? [Niemand kan aan alles tegelijk werken: selectie is noodzakelijk].
- b) Hoe zit het in ons parochieverband (of ander verband) met de aandacht voor binnen en buiten, voor nabij en mondiaal? [Omzien naar elkaar en omzien naar mensen buiten ons verband, dienen in balans te zijn.]
- c) Welke selectie maken we in de praktijk bij de drie fundamentele aspecten van diaconie: zorg, inzet voor gerechtigheid en werken aan verzoening? Zou onze inzet en aandacht anders gericht dienen te worden? Waartoe hebben wij de mogelijkheden?
- d) Hoe kunnen wij onze diaconale acties en opstelling karakteriseren: is de noodlijdende of ontrechte voorwerp van onze zorg en inspanning of is die onze leermeester en horen we via hen de roep van Christus? Is er sprake van wederkerigheid in de 'diaconale relatie', is er broederschap en zusterschap?
- e) Hoe zorgen wij ervoor dat de ervaringen opgedaan in het diaconale werk doorwerken in het geheel van het functioneren als Kerk als diaconale geloofsgemeenschap? Die ervaringen kunnen doorwerken in de liturgie (verkondiging, voorbeden, collectes, zending), in de catechese (ontmoetingen, keuze van stof en activiteiten), in de inhoud van en de aanwezigen bij vergaderingen, in de vraag van wie wel of niet bij de geloofsgemeenschap betrokken zijn (welke mensen blijken wij aan te trekken en welke als het ware af te schrikken of af te stoten)? Hoe voedt en verdiept de diaconale praktijk ons parochieleven, en omgekeerd: hoe inspireren wij tot diaconie en ondersteunen wij diaconie?
- f) Hoe doorzichtig en praktisch is de infrastructuur voor de diaconie binnen ons parochieverband? Is er een goed samenspel van alle betrokkenen? Komen de beide stromen van caritas (PCI) en diaconale werkgroepen op een goede manier samen? Is er een cultuur van alles in de hand houden en alles coördineren of ook van inspireren en uitdagen tot nieuwe initiatieven?
- g) Hoe benutten wij de externe ondersteuning (van de beroepskrachten diaconie, het dekenaat, diocesane, oecumenische en landelijke organisaties)?
- h) Met welke bondgenoten solidariseren wij ons, dichtbij en breder gezien? Welke oecumenische kansen benutten wij? [Dat hangt sterk samen met het maken van keuzes: waar je aandacht aan wilt besteden, bepaalt wie je bondgenoten zijn.]
- i) Heeft het parochieverband een beleidsplan, waarin een beleidsplan diaconie een substantieel onderdeel is? Zijn de vrijwilligers in de diaconie betrokken in de voorbereiding van het beleidsplan? Zien zij de uitvoering zitten en engageren zij zich daar ook mee? Welke ondersteuning krijgen zij en hebben zij nodig?
- j) Hoeveel financiële middelen en menskracht (vrijwilligers en beroepskrachten) worden ingezet voor diaconie? Staat er op de begroting 'geoormerkt' geld voor diaconie?
- k) Hoe reageren we snel en adequaat op calamiteiten?